

Чигирин:

signifikatio loci

Сергій Юрченко

Чигирин належить до найбільш відомих в історії України міст: як перша столиця козацької держави він відіграв важливу роль у подіях третьої чверті XVII ст., саме із ним пов'язані імена гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка.

Задум сигніфікації цього історичного місця виник у середовищі української інтелігенції ще у 1980-і роки. Спочатку, у 1989 р., в Чигирині було створено історико-культурний заповідник, якому у 1995 році указом Президента України Леоніда Кучми надано статус Національного.

Ідея створення архітектурно-го комплексу "Резиденція Богда-

**Вигляд комплексу від Тясмину.
Проектна пропозиція, фотомонтаж.**

Генеральний план комплексу.

Фото автора

на Хмельницького" була вироблена і остаточно оформлена працівниками заповідника під керівництвом Василя Полтавця разом із групою науковців науково-дослідного інституту історії та теорії архітектури і містобудування у "Комплексній програмі розвитку історико-архітектурного комплексу "Резиденція Богдана Хмельницького" на 2004–2010 роки", затвердженій 2.06.2004 р. Кабінетом Міністрів України, очолюваним на той час В. Януковичем. Цією програмою, між іншим, передбачалося створення цілісного архітектурного середовища, що мало давати наочне уявлення про забудову та архітектурні особливості садиби українського шляхтича середини XVII ст.

Наукову концепцію створення комплексу було розроблено фахівцями НДІТІАМ під орудою архітектора Миколи Андрущенка. Історико-архівні вишукування та методичне забезпечення виконав знаний український історик архітектури Володимир Ленченко. На цьому початковому етапі садиба розглядалася як приватне помешкання гетьмана і мала включати відповідні будівлі та споруди: крім

головного дерев'яного будинку, до її складу входили ряд господарських споруд — льодовня, комора, стайня тощо.

У 2005 р. працівниками того ж інституту під керівництвом автора цієї статті розроблено передпроектні пропозиції, які у подальшому лягли в основу проекту та робочої документації. На цей час вже було майже завершено збір архівних та літературних матеріалів, який дозволив окреслити дві групи джерел, що проливають світло на характер архітектури гетьманської садиби — нарративні

та графічні. До перших належать спогади та щоденники сучасників, з яких лише частково можна судити про форми будинку: це була, швидше за все, дерев'яна хата "на дві половини", в якій мешкала родина гетьмана і де одночасно він приймав гостей. Єдиним виявленим зображенням є план Чигирини, що зберігається у Парижі, на якому можна бачити невеликий, схематично зображений "будинок Дорошенка" — можливий наступник, як припускають, садиби Хмельницького.

Звичайно, при такій обмеженій кількості інформації не могло бути й мови про відтворення споруд садиби, оскільки відтворити можна лише те, що добре зафіксоване фотознімками, кресленнями, малюнками з натури тощо. Тому авторами було прийнято рішення про створення не конкретно-історичного, а узагальненого архітектур-

Початкова стадія будівництва.

Канцелярія в процесі будівництва.

Канцелярія після закінчення будівництва.

ного образу гетьманської резиденції, котрий відображує сучасний рівень наукових знань із даного предмету. Методологічно тут йдеться про узагальнення наших відомостей на підставі археографічно підтверджених форм будівництва вказаної доби — своєрідного інформативного “зрізу”, методу, що типологічно тотожний із відомим реставраційним методом проектування за аналогами.

При розробці передпроектних пропозицій були внесені суттєві корективи до попередньої концепції, що полягали

XVII та XVIII ст. Їх передбачено музеєфікувати.

Робоча документація розроблялась у 2006–2007 рр. під керівництвом автора, який виконував функції головного архітектора проекту. Історико-архівні вишукування, як і збір аналогів, здійснив вже згаданий Володимир Ленченко. Архітектурні робочі креслення розробляли архітектори Олег Лихвар (поварня, людська), Олег Спінул (канцелярія, шпихлір), Наталія Черній (вартівня, стайня, лямус), Галина Александрова (скарбниця, будинок гетьмана, канцелярія), Андрій Подольський

у принциповій зміні розуміння садиби не тільки як приватного помешкання, але й як певного громадського центру. Такий функціональний синкретизм є характерним для того часу.

На території майбутнього будівництва було проведено археологічні розкопки, які виявили лише два муровані фундаменти прямокутної форми —

Надбудова рундука над тильним тамбуром будинку гетьмана.

Парадний двір після закінчення будівництва.

Будинок батьків в процесі будівництва.

(курінь, будинок гетьмана). Конструкторський розділ по мурованих будинках виконувала Олена Ярмо, по дерев'яних — Маїса Бордзиловська. Інженерні розділи розробляли Лариса Коб'юк (генеральний план та організація будівництва), Лариса Овчар (електропостачання), Катерина Базилевич (водопостачання та каналізація), Лариса Рибалко (теплопостачання), Любов Певченко (газопостачання), Тетяна Мачкова (зв'язок та сигналізація).

Запроектована садиба складається із двох дворів: парадного, зверненого до скверу на розі нинішніх вулиць Богдана Хмельницького та Гетьманської, та господарчого, що знаходиться позаду.

Центральною спорудою парадного двору є будинок гетьмана, в плануванні якого використано характерний для XVII ст. розпланувальний тип із сінями посередині та попарними симетричними приміщеннями з боків. За аналогом об'ємно-просторового рішення було взято будинок Якова Лизогуба в Чернігові кінця XVII ст. Архітектурне декорування фасадів у першому варіанті також наслідувало форми вказаної пам'ятки, проте згодом, на наступних етапах, було змінено на більш стримане: тут було взято за основу фасади трапезної і будинку настоятеля монастиря в Новгороді-Сіверському та фасади південної частини Ковнівського корпусу Києво-Печерської Лаври. Проектуючи віконні прорізи першого та цокольного поверхів автори використали

Будинок гетьмана. Перший варіант.

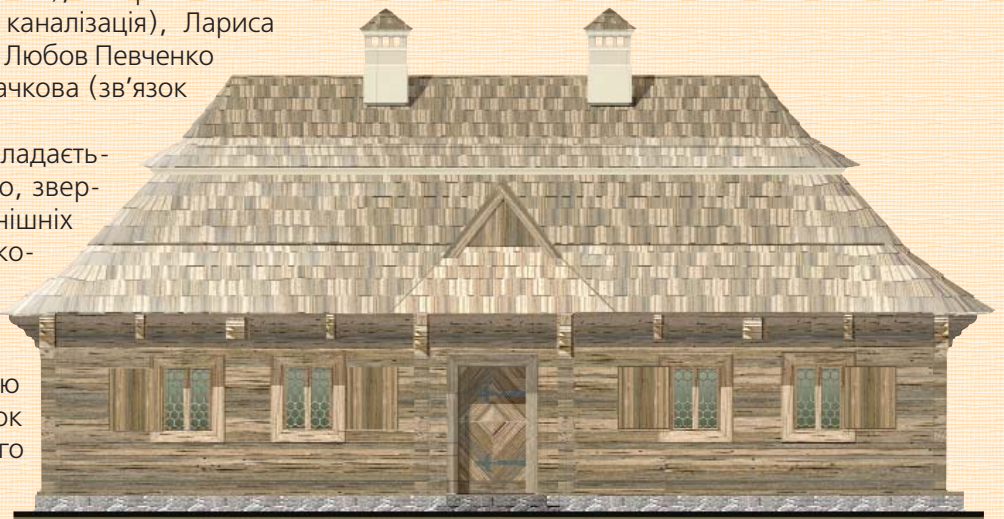
Фасад поварні. Проектна пропозиція.

Лямус. Проектна пропозиція.

мотиви подібних прорізів будинку митрополита Києво-Софійського монастиря.

На прохання замовника — обласного УКБ — в процесі будівництва було внесено деякі зміни: простір горища пристосовано для розміщення залу та кімнати переговорів, для чого довелося надбудувати тамбур тильного фасаду другим поверхом у вигляді "рундука" для влаштування сходової клітини. Замовник пропонував також змінити форму даху, надавши йому вигляду мансарди, що було відхилено авторським колективом як неприйнятне з огляду на нехарактерність такої форми для даного періоду. Приміщення першого поверху перекрито хрещатими склепіннями, на площини яких накладено т. зв. "штукатурії" — геометричний орнамент із намистин та "волових очок", що зустрічаються у деяких спорудах тієї доби. Пофарбування у два кольори: світлий — площини стін і стель — та "цегельний" — виступаючі елементи ліпнини.

Головний вхід здійснюється через дерев'яну споруду — вартівню. Середня її частина — двопо-

верхова, завершена банею. Перший варіант архітектурного вирішення передбачав влаштування ще й третього ярусу – невеликого оглядового майданчика. Проте після перевірки загальної об'ємної композиції шляхом побудови на комп'ютері тривимірної моделі та її вписування в фотографію виявилось, що об'єм вартівні занадто великий, завдяки чому відіграє надто активну роль, відволікаючи увагу від головної споруди комплексу – будинку гетьмана. Було вирішено понизити обидва поверхи і змінити трактовку фасадів, надавши їм виразних рис горизонтальності та підпорядкованості.

Праворуч від входу на подвір'я знаходиться військова канцелярія – видовжена споруда із анфіладною системою планування. Аналогом для її створення послуговували деякі громадські будівлі пізнішого періоду – колегіум у Переяславі та Старо-академічний корпус у Києві. Оформлення віконних та дверних прорізів запроєктовано з урахуванням форм аналогічних прорізів Свято-Духівської церкви Братського монастиря у Києві. Фронти канцелярії та будинку гетьмана мають за прототип архітектурні елементи Іллінської церкви в Суботіві.

Неподалік канцелярії знаходиться скарбниця – невелика споруда на високому цоколі, призначена для зберігання цінностей. Із збережених будівель такого типу вирізняється кам'яниця в Покорщині – її планувальна структура взята за основу при складанні проекту.

Ліворуч від входу розміщено курінь для проживання охорони. Це витягнутий у плані прямокутник із трьома ганками, завершеними дерев'яними фронтонами. У якості аналогів використано елементи дерев'яних споруд із відомого малюнку XVIII ст. Крупецько-Батуриного мо-

Курінь в процесі будівництва.

Вартівня в процесі будівництва.

настиря. Всередині куреня влаштовуються відкриті горни, що слугували для приготування їжі та обігріву приміщення. Віконні та дверні лиштва мають різьблення, характерне для періоду XVII-XVIII ст., та дерев'яні віконниці.

Другий двір – господарський – має свій вхід від вулиці Гетьманської (колишня Радянська). У глибині двору знаходиться мурований будинок батьків гетьмана, що має планування із двох приміщень, розділених посередині сінми. Фронти обладнано бійницями для рушничного бою. Ліворуч від будинку – дві однакові дерев'яні споруди: поварня та людська. Вздовж вулиці передбачається звести стайню, що має виділену закриту частину для возів. Праворуч розташовуються шпихлір та лямус. Шпихлір – складська споруда для зберігання товарів, в ньому міг використовуватися і горіщний поверх, для чого над ганком влаштовувався спеціальний підйомник для завантаження різних речей. За аналог використано збережений шпихлір Уляновських у Казимири Дольному.

Периметр двору замикає двоповерховий дерев'яний лямус, призначений також для зберігання різних речей. На головному фасаді він має дерев'яну галерею. При проектуванні використано аналогічний будинок XVII століття, що зберігся в монастирі бригідок у Гродно.

Перелічені будинки і споруди формують певне середовище, що відповідає сьогodнішнім уявленням науковців про шляхетські двори в Україні XVII ст. Гадаємо, що саме у цілісності сформованого таким чином середовища і полягає основне завдання, яке вирішується авторським колективом в процесі реалізації проекту. Після завершення робіт комплекс споруд має стати унікальною наочною ілюстрацією побуту, архітектури та звичок козацької старшини і, завдяки цьому, прислужитися справі популяризації серед широкої громадськості архітектурних типів будівель та споруд, що вже давно зникли, і уявлення про них можуть дати лише архівні матеріали.

